БЪЛГАРОМОХАМЕДАНСКАТА СВАТБА В ЯКОРУДСКО

ФЕТИЕ ШАРАНСКА

Един изключително важен момент от живота на човека е неговото задомяване. Колко дълбоко е осъзнал народът голямата промяна, която настъпва в живота на младите, може да се почувства от невероятното богатство на предсватбените, сватбените и следсватбените обичаи.

Народната сватба е празничен обичай. Тя има всички функции на празник, който бележи едно начало. Тази същностна черта пази обредната проекция на сватбата върху целия родствен и териториален колектив. Така сватбата утвърждава не само едно ново семейство с всички произтичащи от това последици. Тя създава обредни предпоставки за здраве, имотност и благополучие не само на това семейство, но и за всички участници в празника, за цялата родствена и дори териториална група.

В народната сватба изследователите разглеждат различни равнища, които практически представляват едно цяло[1]. За основно се приема равнището на действието — акторното равнище. То е синонимно, равностойно на равнището на словото, песента, музиката и танца — музическото равнище. В обреда действието, словото, танцът и предметът имат не само конкретно значение, те са и символи.

В своята съвкупност тези значения образуват символното равнище на сватбата, което ѝ придава нови измерения, съотнася я с миналото и бъдещето, разглеждани като страна на настоящето. Този сложен, многофункционален, но и синкретичен състав на сватбата дава основания тя да се разглежда и като народна драма. Както във всички краища на България, така и при българите мохамедани от Якоруда и близките ѝ села, сватбите представляват богати спектакли, чиято режисура през годините непрекъснато се обогатява и усъвършенства.

Според Никифор Попфилипов „сватбените обичаи при мохамеданите в Якоруда ставали по шериатските наредби"[2]. Може би той е имал предвид чисто религиозната страна на обреда.

При едно обстойно проучване обаче разбираме, че мохамеданските сватби в миналото и днес не отстъпват по своята пищност и разточителност на християнските. Дори в днешно време българите-мохамедани много повече спазват старинните сватбени ритуали. И може би, за да компенсират бедността по време на своята младост, днес те взаимно си поднасят безмерно богати

[1] И в а н о в а, Р. Българската фолклорна сватба. С., 1981.
[2] П о п ф и л и п о в, Н. — Якоруда, 1933.

дарове. Възможно е това упорито спазване на всички старинни обичаи да се дължи на факта, че те им дават възможност за шумна изява. Моята цел е да предам основните характеристики на мюсюлманската сватба — такава, каквато е съществувала столетия наред[3]. Настоящото съобщение се основава на лично събран авторов материал през периода 1991—1994 година[4].

ТЕРМИНОЛОГИЯ, СВЪРЗАНА С ОСНОВНИТЕ СВАТБЕНИ МОМЕНТИ

Предсватбени обичаи:
Харесване. Харесването между момите и ергените ставало обикновено на празничното хоро — на Шекер Байрям, Курбан Байрям, на сватбите и гласежите, на водата, по седенките.

Когато девойките играели, делѝканлиите отстрани ги гледали и хвърляли на избраниците си ябълки, бонбони, шекерчета, тиганици. Те пък им хвърляли китките си в знак на обич. Момците и момите се хващали на отделни хора. Ако се случело така, че хорото да е шарено, тогава не бивало да се хваща мома до ерген. Там, където свършват момците и започват момите, се хващат брат и сестра или пък братовчеди. Ако се наложело да играят мома и ерген един до друг, те хващали краищата на „*шервѐ*“ (кърпа) или тояга. Когато момите отивали за вода, момците се събирали на групи и ги гледали отдалече. Имало и такива, които се осмелявали да се приближат и с пръчка да разлеят стомните на момата. И тя в зависимост от чувствата, които изпитва, му се усмихне и му хвърли китка, или пък го обсипе с куп „любезности“ от рода на: „Да ти пу̀ста главата ръга; „Тѐжкàта да те едѐ“ и т.н. Момъкът дали от наранено честолюбие, дали от любов, събира дружина, хващат я кой за плитките, кой за краката и я отвличат. Имало е и „доброволно“ отвлечени моми. Когато тя си харесва някое момче, а родителите ѝ са против това, двамата млади се споразумяват или на водата, или чрез някоя дружка, която е роднина на ергенина. Момчето я дърпа, а момата „наужким пищи“.

Повечето мохамеданки допреди 30—40 години са били омъжвани не за този, към когото ги тегли сърцето, а против волята си. Понякога женихът бил по-възрастен, женен с деца, но задължително по-богат. Много от мохамеданите имали по две-три законни жени. Тъй като думата на бащата била закон, който не бивало да се погазва, своите жалби бъдещите невести изливали е песни:

Вез везàла Фатимà кадъна,
йем везàла, йем си майка клела;
Дано у̀мреш, моя стара майко,
що ме не даде, дето ми сърце сака,
еми ме даде, дето ми сърце нечѐ,
еми ме даде на върла касканджѝя.
Цал ден ходи, посреднощ дохожда,
та донòша кървави кошули.
У кошуля — рана пеливанска,
на ръката, златен пръстен има.
Тоя пръстен — от моето брàте.
. . . .

[3] М а с л а р о в а, П. Старите якорудчани. С., 1980.
[4] Вж. Ш а р а н с к а, А. Сватбен фолклор на българо-мохамеданите в Якоруда и околните села (Дипломна работа). ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград, 1994.

Майчице мила, майчице,
мило ле ти е за мене,
че в чужда кàща че ида,
и нема скоро да дойда,
цели ми десет годин,
и дванàесе месеци.
Щерко ле мила, еднàчка,
ич не ми е мило за тебе,
момчето ти е ỳбаво,
и мèшката е богата.
С кантàр среброто тèглея,
с шинѝк златòто мèрея,
— Майко ле мила, майчице,
пỳсти му бѝли жълтѝци
кога не ми е момчèто,
момчèто като с людèто.

Случвало се е и някое момче да го оженят насила за по-възрастна от него мома само заради това, че е богата или работна. Фатиме Старкова (76 г.) от с. Конарско ми разказа, как баща ѝ — 15-годишен младоженец, в деня на сватбата си отива да играе „Чик-чилик" с децата. При друг такъв случай младоженецът го хващат от пързалката и го водят при булката. Така че не било нужно двамата млади да се харесват, дори и да се познават. Достатъчно е било да се споразумеят сватовете и младите не бивало да „скършват хатъра им". Именно поради тези причини много моми са предприемали рискованата стъпка — да избягат с изгората си от кàцата (кладенеца), хорото или от някоя сватба. С това те си навличали неприязънта на целия род. Майката на такава мома не ѝ давала чеиза, баща ѝ я лишавал от зестра и дълго време не я приемали да гостува у тях. За такава мома обикновено се казвало: „Което мàчя не слуша, то тèгли цàл живот".

Сглеждане. След като вече двамата млади „си имат мерак" или старите са „хвърлили око" на някоя мома, започват да ѝ изпращат „сглèдници". Някои жени „уж случайно" започват да зачестяват у момини, като междувременно оглеждали „*кỳндрите*" (обувките) ѝ от коя страна са изтъркани повече. Ако са из пръстите, момата е „*фръкàта*", „*òртосна*" (работлива). Ако са изтъркани из петите, това означава, че момата е „*трàсеста, гвàцеста*" (повлекàна). Ако вкъщи има „*разбòй*" (стан), гледат дали момата е тънко прела и ткала. Забелязват и най-малката подробност в нейния „*кашниклѷк*" (домакинстване). Особено много държат да видят момата, когато сутрин става от сън — несресана, ненабелена и без червило.

На хорото се събира целият род да гледа избраницата, как е облечена и как играе — дали е *френджѝя* (издокарана), дали е *кабàдалия* (големее се), дали „гвàца като мечка" (тъпче на едно място), или „поглèдува назàди като вол айналѝя" (обръща се да види дали я гледат).

Просèтици. И така, идва денят, когато момата е „издържала теста" на сгледата и момковите пращали у тях „просèтици" — това са обикновено близки роднини на „делѝканлията" (момъка). Още с влизането в къщи, един от тях, който „бръже òди и ѝтро дума", отивали на огнището и започвал да рие жарта с думите: „òгин фрѷчка — момà трѷчка", произнесени три пъти; „Айде, ка ме грее тòа огин, така да ме огрèете и вия с момата." След като чуели тези думи, момините родители разбирали, че са им дошли просèтици. След този ритуал се пристъпвало към преговорите. Най-сладкодумният от просèтиците обявявал намеренията, с които са посетили този дом. Ако бащата на момата не я е давал на този момък, той не отказвал категорично, а изтъквал други причини — момата е още малка за женене, „рỳбата" ѝ не е готова, има други преди нея — и хората постоят, постоят, па си тръгнат. Ако пък харесват деликанлията, черпел гостите с локум и шербет и давал своето съгласие.

Моханбе Дагонова (66 г.) от с. Дагоново ми разказа, че баща ѝ я бил една вечер да се съгласи да вземе някой ерген, а на другият ден пък я бил, като дой-

дат просениците да му откаже, защото се бил явил някой по-заможен кандидат. Интересите и желанията на младите не се зачитали.

Емине (73 г.) ми сподели случка, станала със сестра ѝ. Тя била хубава, снажна мома, с дълги плитки, които се влачели подире ѝ. Харесвала си едно комшийско момче и майка ѝ била съгласна с това. Баща ѝ обаче я бил „втасàл" (обещал) на друг. Един ден той се прибрал от кафенето и казал: „В четвъртòк че дойда главешниците." Жена му помолила да не е тоя четвъртък, а поне следващия, за да могат да се приготвят с даровете. И оня човек, като побеснял: „На вас сега тòа четвъртòк че ви изедè главите!" И като грабнал от стената една голяма дървена лъжица и като започнал да ги налага с нея... Добре, че чул някой си бай Яким Манджуков, та разбил вратата и ги спасил. И само да е волята му, на другия ден, четвъртък, посрещнали сватовете. Момата била цялата в синини и подутини и едвам ходела, но нямало какво да прави. Няколко дни след „просетиците", момковите родители идвали на „oратà" (да си поговорят) и се разбирали кога да бъде „манèчкия главèж" (малък годеж).

В селата около Якоруда, които са населени с чисто помашко население, „просèтиците" липсват като съставна част на предсватбените ритуали. Там искането (просенето) на момата става в деня на главежа, който е само един, докато в Якоруда при мюсюлмани и при християни се правят два главежа — голям и малък. И при двата главежа се изпълняват почти еднакви ритуали.

Манèчок, мàлокай главеж. На малкия главеж от момкови идвали само най-близките роднини — майка, баща, братя и сестри, баби и дядовци. Момковата майка носела „нишàн" — сребърна или златна пара, вързана с червен вълнен конец на китка, направена от седефче и карамфил и една *парлèнта* (копринена забрадка). Момата ги дарява, но даровете са по-скромни от тези на големия главеж. Предназначението на „манечкия главеж" било час по-скоро да известят, че тези двама млади вече са си дали дума и че при тях повече няма място за други.

Предпочитани дни за главежи и при мюсюлманите, и при християните в Якоруда били понеделник, четвъртък и неделя. Въпреки че петък е свещен ден за мюсюлманите, той не се смятал от тях за много подходящ за главèне. Забранени за главене са дните по време на „уруча" и между двата Байряма — това предвещавало нещастия за бъдещото семейство. Внимава се също и числото на главèшниците да бъде „тек" (нечетно).

Голèм главèж. Големият главеж има изключително представителен характер. Бъдещата свекърва пак свива „варакòсана" китка за момата, но този път връзва на нея голяма пендара. Освен „парлента", подарява ѝ и *чюлбè* (голяма шарена копринена кърпа). На парлентата закичва пръстен, гривна, обици, „кордона" вързв жълтици — броят на жълтиците зависи от благосъстоянието на момковите родители. Свекърът също подарява на бъдещата си снаха подаръци — коприни, кадифета и др. Роднините подаряват „кой каквото му сърце дава".

На големия главеж се носи и пита хляб и ябълки, чувал бонбони, шекерчета и дъвки и задължително в чувала се слага огледало. В Бàбешките колиби (селата около Якоруда) преди главешниците, се изпращат няколко жени, които присъстват при обличането на „оглàвницата". Тяхната цел е да видят, дали момата е с „цèлата язйя". Оглеждат я дали няма някои по-особени белези по тялото, преглеждат и главата дали не е „келява". Карат я да говори, да не би да запъва, и т.н.

Вече облечена и натъкмена, „оглàвницата“ чакала да дойдат главешниците. Какво представлявало нейното *редѝло* (премяна)?

Бяла везана кошуля от фино тъкано платно. Ако платното е на червени и сини карета, кошулята се нарича кафезлиена, ако е с жълти карета — кенарена. На ръкавите има плетена дантела. Под кошулята е обута с дълги бели гащи, завършващи накрая също с дантели. Краката на момичета са обути в шарени чорапи. Върху кошулята се облича *читѝпка* (рокля). Тя е ушита от коприна, кадифе, сърма или дантела. Читипката е с дълъг ръкав, с богат набор над бюста или в кръста. На малкия главеж момичето е препасано с шарена тъкана престилка, а на главата има копринена забрадка, завързана над едното ухо и украсена над челото с *уѝ* (плетени украшения с аспри или мъниста) или *пу̀каници* (бели плетени топчета).

На големия главеж момата е без престилка и на главата вместо забрадка има „фес“. По-заможните родители обличали на момичето си *ру̀ба* (кадифена или копринена дреха, дълга до петите), обшита с клабодàнь (златни и сребристи конци) и копринени гайтани. Косата на оглавницата била сплетена на ситни *шивѐта* (плитки), украсени с *назарлъци* (мъниста). Някъде по дрехите ѝ зашивали с червен конец скилидки чесън — против *уро̀ци* (у̀роки).

Когато отиват към оглавницата, главешарите носят запалени факли (понеже главежите ставали вечерно време), а момините ги посрещат със запалени борини. След като ги посрещнат, въвеждат жените и мъжете в отделни стаи. *Инджите* и *дàйчовците* (лелите и стринките) на момата раздават локум и „варако̀сани кѝтки“ (клончета от чемшир, кипарис или бор, посипани с варàк).

Някоя близка роднина на момата (майчина, бащина) я развежда „да здраву̀ва“ (да целува ръка) и събира подаръците, които ѝ дават главешарите. Момата също ги дарява с кърпи и чорапи. Първо се „здравува“ свекървата и тя ѝ дава нишана, а после останалите жени. След това на оглавницата се слага фередже и бяла кърпа и някой неин роднина *мѝдже* или *дàйчо* (чичо или вуйчо) я въвежда да здравува при мъжете. „Оглàвникът“ идва с дружина, след като се приберат родителите му и кажат, че *иманѐтът* (нишанът) е приет от момата. Той ѝ носи подарък — гердан, гривна и жълта кутия с огледало, а тя го дарява с чорапи, кърпа, елек, гащи. Оглавникът подава на момичето ябълка и ако тя я приеме, това е знак, че го обича.

Джемиле (69 г.) Разказва: „Имало някоя оглавница от Османови. Тя била оглавена против волята си. Като дошъл деликанлията и ѝ подал ябълката, тя я взела и я хвърлила. Ябълката се ударила в стената и се разделила на две. Оглавницата рекла: „Ко̀ето се раздели таа я̀бука, така да се раздѐлиме и ния с тебе.“ И понеже нейната изгора бил овчар в гората, близките ѝ решили да избързат със сватбата, за да не избяга с него.

В деня на сватбата невястата, облечена и нагиздена, се измъква през задната врата и се скрива у Вацкови. Младеженецът и сватбарите, кръвно обидени, тръгват с пушки и ножове да я търсят, а с нея бил и любовникът ѝ. Баща ѝ разбрал къде се крие, влязъл насила вътре да я изкара, за да може да продължи сватбата. Момата се сетила да го излъже: „Бубà, ич не ме карай да ѝзлеза, я съм труднà (бременна).“ И баща ѝ нямало какво да прави пред този аргумент.“

Веселбата на големият главеж продължава в момината и момковата къща поотделно. У момини се събират дружките ѝ и цяла вечер пеят и играят. Песните нямат обреден характер. Обикновено са хороводни, като някоя циганка или по-стара жена им акомпанира с дайре:

Ѝрно сеймѐнче на пу̀шка стои,
на пушка стои, към сѐло гледа,
към сѐло гледа, за мо̀ми пита,
за мо̀ми пита, за най-малкѝте..
. . . .
Емину̀нко мо̀ме, Емину̀нко,
пита̀ла ле си ма̀ля ти,
далѝ ке те даде за мене?
Не съм я, а̀го, пита̀ло,
най съм отва̀нка, слуша̀ло,
буба̀ на на̀нка ду̀маше:
на тебе не ме да̀вая,
оти си, аго, султа̀тин,
султатин, аго, мурта̀тин.
. . . .
На стол седѝ, на ма̀са пише,
дали да до̀йда, или не.
Немо̀й дожда̀ш, мла̀до войнѝче,
че си е буба̀ у дома̀...
. . . .
Що работиш тука, Бѝбе манѐнко?
Ялък си веза, аго Алѝшко.
На кой го везеш, Бѝбе манѐнко?
На теб го вѐза, а̀го Алѝшко,
ти да го но̀сиш, яз да те глѐдам,
да се пу̀кат-душма̀ните...
. . . .

Айшината коса̀, ни дъга, ни кра̀па,
дъга до петѝте, през пенджѐр ва̀рдена,
с калъч отрѐжана, в кутия ту̀рена,
на Стамбо̀л пра̀тена, на луди делий,
на лу̀ди делий, на мла̀ди забѝте...
. . . .
Брала мома̀ зелен здраве
ден го бра̀ла, ден чина̀ла,
на чѝтчи го навива̀ла,
на паза̀р го изноша̀лая,
на момцѝ го раздава̀ла,
на момѝте не дава̀ла, и т.н.

В момковата къща се събират ергените с тамбури и дайрета. Ядат варена царевица, пият шербет и пеят. Техните песни не са хороводни, а по-бавни, провлачени. Понякога, но много рядко, в тесен женски кръг пеели и омъжените жени. Във всяко село имало по двама-трима песнопойци, които били желани гости на всяка сватба. Един от тях е бил дядо Алия Сапунджиев (83 г.) от гр. Якоруда. Помолих го да ми изпее някои от „некога̀шните песни“:

Мо̀ри проща̀вай, ма̀лкай мо̀ме ле, проща̀вай,
що сме се фно̀го-ма̀ко ле иска̀ли,
се о̀сем-дѐвет мо̀ме ле го̀дини,
не си ми ло̀ша дума ле ка̀жала,
най- ми си, бла̀джи думи ле думала...

Плетеница. На другия ден след главежа следват „плетениците“. Няколко жени от момкови отиват у момини „да залебят ничяо“, като носят хлебове, баници, грагалѐта. Там ги посрещат с традиционните ястия, които се сервират и на сватбата, и то в строго определен ред. Този ритуал се изпълнява само от мохамеданите в Якоруда. В околните села отсъства. Понякога от главежа до сватбата може да мине доста време — от една до три години. През това време оглавникът посещава дома на момата, но никога не остават насаме“, да не направят някоя беля“. Оглавницата не трябвало да ходи никъде сама, нито да разговаря с някого.

Същински сватбени обичаи:

Сватбите стават обикновено през късна есен, когато е свършила кърската работа и овчарите се прибрали, или рано напролет.

Калѐсване. Сватбата започва от понеделник. В този ден момкови изпращат у момини жени да „наредят чейза“, състоящ се от козяци, парцалѝвици, една-две вълнени шарени черги, чаршафи, месали и възглавници. В този ден се определя и *байрактàр* (калѐсник), който ходи с байрок и китки да калесва сватбарите. Тези, които е калесал, не бива да го изпращат празен — дават му в замяна кърпа, риза, или някоя пара.

Обличане на невестата. Читка. В сряда се носи сватбената руба на момата и даровете за родителите ѝ, братята ѝ, сестрите ѝ. Сватбените дрехи са като тези на главежа, като към тях се прибавят *кỳндри* (обувки), фередже, ако семейството е богато, купуват на невестата и *кюрк* или *астрагàн.* Носи се също и фес за главата. Обличат невестата, да видят дали рубата ѝ „*прелѐга*“ (прилича).

Кънà. В сряда вечерта е „кънàта“. Момковата майка изпраща три малки момиченца да занесат у момини хляб, къна, три сливови пръчки и вълна. Преди да легне момата за последен път в майчиния си дом, намазват ръцете и краката ѝ с къна, увиват ги с вълна, и така преспива. През това време се събират дружките ѝ у тях за последно. Пеят и играят. У момкови пък се събират ергените. Тяхното задължение е по-друго. Те трябвало да чукат пшеница, която е необходима за приготвянето на „чисчѐк“ — без него сватба не става. Чукането става в специално пригодени каменни блокове с дупка в средата, наречени „кỳтелци“. В тях изсипват пшеница и удрят отгоре с дървени „бурѝи“. Това е много трудоемка работа и затова всички ергени се изреждат да помагат. Който не е чукал, чисчек, няма право да влезе в момковата къща. Близките жени също притичват на помощ, коя с каквото може — белят лук, чистят боб, ориз, точели баници, месят хлябове.

Сватба. В четвъртък започва истинската сватба. Тогава отиват за невестата. Покриват една волска кола с шарени черги. Наричат я „кочѝя“. Воловете задължително трябва да са бели, главите им са начервени, а около очите им е очертана кафява линия от горена захар. На рогата им са забодени варакосани ябълки и китки. Гърбовете им са покрити с алена коприна. В кочията е сложен *коч* (овен), който е нагизден като воловете. Кочът го сваля някои от близките на момата. Сватбарите се посрещат тържествено и им се слага трапеза — мед, чорба, боб с пастърма, яхния, халва и мляко, три вида баници, сутлиячи, пилаф, шербет. Музиката — зурни и тъпани, свири цял ден и момите играят на поляната пред момината къща. Невестата е изправена и дреме до стената. Очите ѝ са залепени с туткал, лицето ѝ е намазано с помада и налепено с бенки от станиол и бронз. Пред лицето ѝ е спусната завеса от „тельò“ (лъскави телени нишки).На по-богатите невести на челото слагат жълтица. След обяд бащата извежда невестата, цялата покрита (за да не я урочасат), свекърът я поема и я качва в кочията. Около нея сядат други жени, роднини. На друга кола или на кон се качва „чейзът“ — рубата на момата. Когато изпращат невестата, сватбарите изпълняват песента:

Ела се вие, превива,
мома се с рода прощава.
Прощавай, родо голяма,
и ти рождена майчице...

Когато пристигнат у момкови, свекърът я въвежда, свекървата я прихваща, като ѝ слагат под мишниците хляб, в едната ръка котел с прясно мляко или

вода, а с другата трябва да намаже прага с мед и масло. Младоженецът през деня не трябва да излиза от къщата, за да не му направи някой зложелател магия. В Якоруда ритуалът, може би от икономически съображения, малко се видоизменя. За да не идват много сватове от момините, за невестата се отива в 3—4 часа през нощта, без музика. Невестата дарява тези, които я предават в ръцете на свекъра и деверите. Когато тръгне, ѝ преливат пътя. През целия път невестата не бива да се говори и да се обръща назад. В новия си дом тя също „дреме". Около нея се нареждат други невести, но на тях са набелени само челата и лицата им не са покрити. Булката цял ден не яде и не пие вода. В деня на сватбата музикантите водят със себе си *чàуш* (кукер). По някое време той влиза да играе при невестата. Вечерта измиват бенките от лицето ѝ, като водата, в която се мие се съхранява, докато се роди първото бебе. За пръв път то трябва да се полее с тази вода. Смята се, че това го предпазва от зли сили. Събират се момковите близки да видят дали невестата е хубава без бенките. В много от случаите младоженецът я вижда за пръв път, както и тя него.

Следва сключването на никях — религиозен брак между младите понякога той се сключва непосредствено след годежа. Идва ходжата и заедно с трима свидетели от момкова и трима от момина страна им „пише никя̀х". Свидетелите — „*векѝле*" и „*шейте*" се пазарят за цената на момата. Ако евентуално бракът между младите се разтрогне, съпругът е длъжен да изплати на жената сумата.

Зара̀нуване. Следва т.нар. „зара̀нуване" (захаранване). Заедно с чеиза момината майка е изпратила хляб, халва и шербет, които се слагат на трапезата. Младоженецът отчупва залък и го слага на коляното си, а невестата трябва да го захапе с устата. Тези залци не се гълтат, а се завиват в пешкир и се пазят в „невѐстиния сандък" за спомен. В момента на заранування някои булки са изпадали в доста комични ситуации.

Набрѐкуване. Следва най-голямото изпитание за младите — „набрѐкуването". Особено пък, ако младите се виждат за пръв път. Зълвата и етървата постилат на младите бял чаршаф. Обличат на невестата бяла кошуля, специално приготвена за случая от свекървата. Булката не бива да спи със своя кошуля — да не би да е скрила нещо в нея. Когато младите легнат за пръв път в една постеля, на вратата им трябва да подслушва някой, да не би децата им после да са глухи. Никой от сватбарите не се прибира в къща. Всеки „гледа сеир". Някои по-нахални се качват на стълба и надничат по прозорците. Най-съкровеният за двамата млади момент се излага на показ. Имало е случаи невестата от страх да припадне или да получи стрес за цял живот. Няколко часа, след като младите са си легнали, някоя по-о̀правна жена влиза при тях и пита: „Шѐн ле сте? Вѐци ле сте или сте мѐчки"? Ако момата е девствена, младоженецът отговаря: „Вѐци сме". Ако отговори: „Мѐчки сме", за невестата не бива и да се приказва. Облича се и заедно с тъпаните я прекарват през цялото село и я водят обратно при майка ѝ. Свекървата взема едно дайре и отива навътре в гората, като удря по него и пее. По този начин гони злините от къщата, тъй като се смятало, че една „нечестна" невеста довлича със себе си куп злини, които се стоварват над дома, в който е влязла. Ако момата излезе „честна", веднага се разгласява по цялото село с гърмежи и тъпани. На съмване на невестата се пее песента:

Ста̀ни ми, ста̀ни, гелѝно,
ра̀но ле йот зара̀на,

гѐлѝно, кадъ̀но, атър да не тѝе,
ѐгин да навàлиш, гелѝно,
главà да юмѝеш, коси да порѐшиш,
плѝтчи да наплѐтеш,
от рамо до рамо, тай до сърмен колàн.

Още сутринта момковата майка носи на момината червени ябълки, „набу̀чкани“ със стотинки, увити в червено *шервѐ* (забрадка). Тя пък от своя страна я дарува с кошуля, гащи и чорапи. Като се върне свекървата, завежда невестата да здраву̀ва (да целува ръка) у комшиите, а те ѝ дават пари. Младоженецът трябва да отиде за дърва. Ако ли пък се случи младоженецът „да не може да се отстрàми“, тогава майка му не знае къде да стъпи от яд, но това, разбира се, се пази в тайна. Понякога тя обвинява или снахата, „че не е с чѝтава и е завързàла синò ѝ“, или пък някои друг, че са му направили магия. Викат ходжата да му пише „амайлѝя“ (муска), за да се разкара магията.

Зѐчьова софрà. Около обяд младоженецът събира дружината си и с музиката начело отиват да „здравуват“ и бащата на булката. Носят баница и ябълки. Там го посрещат с традиционните ястия. На тръгване скирват обувките на зетя и той трябва да дава пари, за да си ги получи обратно. Другарите му „крадàт“ кой каквото свари — лъжици, паници и др., и ги носят в къщата на младоженеца. Пред къщата музиката свири и се развиват хора.

Попàрник. Същия ден 2—3 часа след зетьовата софра, майката на момата с жените от цялата рода понасят тепсии с баници, грагалѐта, тѝганици и др. и отиват в новия дом на невестата. Невестата цял ден пак е изложена на показ, набенчена, но с отворени очи и лицето ѝ е открито. Когато момата е „излѐзла като светò“, т.е. девствена, тъпанджиите посрещат момините и ги довеждат до къщата с музика. Свекървата, за да покаже уважение към сватятя си, качва я на гръб и я изнася по стълбите. Като влезе вътре, свалят ѝ връхната дреха и на главата ѝ затъкват здравец. Ако здравецът е увехнал, това пак означава нещо — че момата е „вѐхта“ (недевствена). Слагат софрите с различни гозби, като традиционната е била „чисчѐк“ — счукана пшеница със захар и масло, и баница. Когато момата е била „стàра“ и не е върната, за да се досети майка ѝ, правят дупка в средата на баницата. Разказваха ми случай, когато баницата била „наглòдана“. Момината майка била простовата женица и рекла: „Па свàтицата не е скрила баницата, ми я са наглодàли кòтчите.“ А другите жени от момкова страна, да не останат длъжни, отговорили: „Не е баницата наглòдана, еми момàта ви е наглòдана.“ При друг случай пък лъжиците били помалко, та по този начин момините да се сетят, „че невестата не е в ред“. На попарника майката остава час-два и си тръгва с другите жени. Вечерта пак се събират момковите родове, за да довършат каквото е останало за ядене и пиене и да се повеселят. В едната одая сядат жените и пеят или си приказвали за техните сватби, а в другата се носят тежките, провлачени песни на мъжете. Песните не са определено сватбарски, а се пеят по всички празнични събирания:

Бог да йубѝе ле мàче,
тоя делѝ Мехмед,
тоя сарахòшин.
Дѐто си хòди мàче,
в сѐло Якору̀да.
Дѐто си лю̀би ле нàнко,
Альовите снàи,

Аджѝчки невести..
. . . .
Нели се си наспàло,
кадън бѐло Елфиѐ,
три вечѐри без мѐне.
На четвърта йаз дойдòх,
тебе дòма не найдòх,
тук те нàйдох в комший...
. . . .

Германецо, пехливано,
душа му е извадена,
на таа гара Сараньово,
от двамина баджанака,
и двамата с едно име...
. . . .

Барем да бе мома Метие Джамбазка,
та е залюбила сичките ергене.
Есуф пехливанин през пенджер я гледа,
през пенджер я гледа, тихо, тихо ѝ дума:
„Метие, Метие, гиди равна снаго,
гиди равна снаго, гиди мрени очи... и т.н.

Следсватбени обичаи:

На вода. В събота сутрината завеждат „гилината на вода". С нея отиват новите ѝ роднини и задължително някое малко момче. Невестата пълни стомната, а детето я бута с крак. Това се повтаря до три пъти. Накрая тя пълни стомната с вода и дарува детето. Като се приберат в къщи, невестата трябва от същата вода да замеси погача. Тестото се бърка със сливови пръчки и в средата се слага пара. Погачата се раздава на махленските деца и което намери парата, ако е момче — първата рожба на булката ще е мъжка, ако е момиче — женска.

Запридане. Запридането става в понеделник. На гелината дават вълната, в която са били увити ръцете ѝ на къната, дават ѝ чук и на него трябва да запреде. В селата невестата заприда на обратната страна на вретеното, за да се завърти за къщата, в която е отишла. Нишката, която е изпрела се пази. С нея невестата трябва да изплете повой или чорапи за бъдещата си рожба. От този ден младата булка може да „къщува" — да мете, пере, готви и т.н.

Повратчи (повратки). Сватбените обреди завършват с повратките, които в Якоруда стават обикновено в четвъртък, а в бабешките села след девет дена. В деня на повратките завеждат невестата в дома на някой роднина от мъжова страна, където ѝ измиват косата и ѝ режат *пиршане* (отрязват ѝ сноп коса над ушите). По това се различава младата невеста от останалите. След обед с още две жени отива у майкини си. Майката е сварила боб, за да я нагости. Вечерта идва целият момков род и носят в котли и тепсии храна. Вечерят двата рода заедно, приказват си, пеят, а през това време младите си отиват без никой да ги разбере, като вземат със себе си по една лъжица. Така завършва сватбата и започват сивите делници, още по-сиви за младата невеста, защото нямало по-безправно същество от нея[5].

ТЕРМИНОЛОГИЯ НА ОБРЕДНИТЕ ЛИЦА

Обредната терминология на мюсюлманските сватби в гр. Якоруда и в околните на нея села малко се различава от тази на християнските сватби. Все пак има някои различия, които трябва да се изтъкнат. Основните действащи лица, както на всяка сватба, са момата и момъкът (деликанлията).

1. **Момата** — на малкия и големия главеж се нарича *оглавница* (годеница), на сватбата е *невеста, гелина.*

2. **Деликанлията** — момъкът на гласежите се нарича огланик. На сватбата — младоженец.

3. **Джюнсайбия** — този който прави сватбата, по принцип това е бащата на младоженеца, но ако случайно е починал, замества го неговият мидже (чичо) или дайчо (вуйчо).

4. **Просетици** — сватовниците, които отиват да искат момата.

[5] М а с л а р о в а, П. Цит. съч.

5. **Сглѐдници** — тези, които оглеждат момата, откриват недостатъците ѝ.

6. **Главѐшници (главежàре)** — всички, които отиват у момини на малкия и голям главеж.

7. **Оглàвници** — момата и момчето до сватбата.

8. **Невѐста (гелѝна)** — момата в деня на сватбата и след нея.

9. **Дѐвери** — братята на младоженеца. Невестата е длъжна да се обръща към тях с *агà*, ако са по-големи от съпруга ѝ, и *агàнце*, ако са по-малки от него.

10. **Зòлви** (зълви) — сестри на младоженеца. След големия главеж невестата им казва *àбла*, ако са омъжени и *кадỳшка*, ако са по-малки от него.

11. **Свѐкор** (свекър) — невестата трябва да му казва *бубà, бàнко.*

12. **Свекъ̀рва** (свекърва) — за булката е вече *анà, мàчя, анỳнка.*

13. **Байрактàр** (калесник) — тази роля обикновено изпълнява някои от братята на младоженеца или негов чичо. Калесва сватбарите.

14. **Чаỳш** (кукер) — ходи заедно с тъпанджиите на всяка сватба, играе, прави се на клоун, събира пари, дарове и отвлича вниманието от невестата.

ТЕРМИНОЛОГИЯ НА ОБРЕДНИТЕ АТРИБУТИ

Обредни вещи:

Нишàн (аманѐт) — подаръкът, който момковите родители носят на момата на малкия и големия главеж. Това е знак, че тя им принадлежи. Нишанът представлява варакосана китка, на която с червен конец е завързана златна пара и червена *парлента* (забрадка). Китката се прави не от какви да е цветя, а от бял здрàвец и *àлена молòвка* (мушкато) или от седѐфче и карамфил. Китката е „варакòсана“ (позлатена), защото златото е символ на вечността. Парлентата е задължително червена, в краен случай бяла. Червеното е символ на зората и слънцето, на положителното начало. Бялото е символ на чистота, а също и знак за предаване на жената под покровителството на мъжа[6].

Дàрове — тези за оглавника са приготвени лично от момата. Изработени са от най-хубав материал — памук, вълна, лен, украсени са с най-богати орнаменти. В шарките по тях преобладават червеният и синият цвят. Когато момата везе кошулята за оглавника си и конецът се завърже, тя трябва да я развали и да започне отново. Иначе този, който ѝ дойде за оглавник, ще е *завъ̀рзан* (непохвàтен), *маанджѝя* (капрѝзен) и *касканджѝя* (ревнив). На момата се носи като дар облеклото, в което тя ще бъде облечена като булка — читѝпка, антерѝя, кỳндри, фес, рỳба и фѐредже.

Фес — украшение, което се слага на главата на невестата в деня на сватбата, а преди това и на големия главеж. По външен вид прилича на „веньòка“, който носят християнските булки. Разликата е тази, че изкуствените цветя и лъскавите „телени“ китки се прикрепят на малка червена шапчица. Отпред на челото се пришиват ред *рубета* или в краен случай *мангъ̀рки.* Отстрани и отпред се спуска лъскава тел. Отзад се слага пауново перо и стрък лòбода — против уроки. Към феса се прикрепят още 2—3 кърпи от фина прозрачна материя, наречени „дувàк“.

Кочѝя — колата, с която се отива за невестата. Тя е покрита с шарени черги и китеници. Теглена е от два бели вола, нашарени като невести и покрити с алени копринени чулове.

[6] Иванов, Р. Българската фолклорна сватба. С., 1984.

Коч — овен, който се дава като откуп за момата. Нашарен е с червена боя и с горена захар. Рогата му са „позлатени" и на тях са набучени „златни ябълки". Гърбът му е покрит с коприна, по която са закачени пари.

Байрак — знамето, с което се калесват сватбарите. Прави се от лескова пръчка и червена копринена кърпа, украсено е с варакосан чемшир и здравец. Байрак се нарича също и клонче със закачени на него пари, което се носи като подарък за младоженците. (Среща се само при „Бабечките сватби".)

Обредни ястия

Хлябове — замесват се от бяло пшенично брашно. Отгоре се украсяват с шарени бонбони и захар. Хлябовете се месят от жени с живи родители — „майчини, бащини". В хляба, който невестата меси за пръв път в новия си дом, се слага сребърна пара, а отгоре се маже с мед и масло. Без тепсия хляб не се носи нито на главежа, нито на сватбата.

Баници — биват солени и сладки. От солените най-характерни за мюсюлманските сватби са баница с извара и кулачна баница. Последната се приготвя на повратките. Корите в нея задължително са девет, обилно поръсени с мазнина — масло и лой. Сарайлѝя, баклавà и баница с маѝ са основните видове баници, които се носят от близките на сватбата.

Грагалѐта (тахлѝя) — без тях сватба не става. Това е сладкиш, поднасян само на мюсюлманските сватби. За приготвянето му са необходими много захар, масло, брашно, грис, прясно мляко и яйца.

Сутлияѝш — мляко с ориз и захар.

Пилàф — приготвя се от юфка, ориз и масло.

Сватбарска чорбà — залята обилно с масло и червен пипер.

Яхнѝя — приготвено от много тлъсто овче, телешко или говеждо месо и кромид лук.

Боб с пастърмà

Мед — за да е сладък животът на младоженците.

Чисчѐк — счукана пшеница — булгур, сварена и гарнирана с масло и захар.

Шербѐт — напитка, приготвена с вода, захар, червена боя и карамфил.

Ястията се сервират в строго определен ред: мед, чорба, боб, яхния, пилаф, баница солена, халва с кисело мляко, грагалета и сладка баница, шербет.

ОБЩОТО И РАЗЛИЧНОТО С ХРИСТИЯНСКАТА СВАТБА

При обстойно проучване на сватбените обичаи при мохамеданите и при християните вниманието привличат не различията, а общото в тях. Тук заслужава да се отбележи, че няма мохамеданка, уважаваща себе си, която като зажени чедото си да не спази тези обичаи. Якорудските мохамедани днес много повече се придържат към старинните ритуали, отколкото християните.

Прилики:

Еднакви са названията на повечето от ритуалите и тяхната поредност. И при двете верски групи имаме просетици, малък и голям главеж, плетеница, повратки. При християните липсват ритуалите: къна, зетьова софра, попарник, а повратките при тях се наричат „плетене". Благопожеланията, които се изказват на младите и при двете верски общности са едни и същи — за здраве, дълголетие и пълна къща. При подреждане на чеиза — „На працалѐ да го сдерѐте",

„Мажчѝ дѐца да го омо̀чова̀а“, „Да ве нака̀чаа дѐца и по ушѝте“, „Да ви даде аллах (господ) ша̀рена чѝтка (мъжка и женска челяд). На трапезата: „Сѐ бла̀го да ѝм е“, „През пра̀го да им прелѝва“, „Да остарѐяа, да побелѐяа, от у̀бaво да се не куртулѝсаа“.

Абсолютна е забраната по отношение на кръвосмешението. Родата се тачи до „девѐти по̀ес“. Смята се, че ако братовчеди се оженят, цял живот ще бъдат сполетявани от беди и сиромашия. Наказанието ще се струпа на децата им.

До преди 40—50 години изобилстват ендогамните бракове. Извън селото се е женела само някоя позастаряла мома, мома с леко поведение или такава, която е грабната насила от нивата, чешмата или хорото. За мома, напуснала пределите на селото, се казва: „Убаво̀то от село̀то не бѐга.“ Съблюдавало се също бракът да бъде равнопоставен. Момата и момъкът трябвало да бъдат от една социална прослойка. Почти не се срещат бракове между бедна девойка и богат момък и обратно. Гледали са да се събират „зенгѝне сос зенгѝне“. Ако ли пък някоя сиромашка мома се омъжи в заможна къща, цял живот ѝ се натяква, че е „го̀ло та зо̀ло“.

Строга е и забраната за бракове с партньор от друга верска група. Това се спазва стриктно и до днес и от християни, и от мюсюлмани. Ако някой от младите прекрачи тези догми, той трябва да знае, че е загубен за семейството си.

Издига се в култ девствеността на девойката. В името на това се пренебрегват всички други нейни качества — физическа красота, ум, работливост.

На сватбата, за да прикрият „резѝла“, някои свекърви са принудени да прибягват до измама — колят петел, самите те се порязват и т.н., но след време не забравят да натякват на снаха си, че не е дошла „като свето̀“.

Предпазването от магии, уроки и други неща, пророкуващи нещастие за младоженците, е друга характерна черта, запазена в мюсюлманските сватби. На невястата пришивали чесън с червени конци, на феса ѝ слагали ло̀бода, а младоженецът бил принуден в деня на своята сватба да се крие на тавана, пак със същата цел. При карането на булката и чеиза се внимава да не падне нещо от колата отзад напред, да не би да я върнат после. Съблюдавало се броят на сватбарите и главешниците да не бъде „чифт“, а „тек“.

Когато слагали чеиза в колата, заедно с него са качвали и „уврезàло“ (остатък от нишките при ткане), за да завържат на хората устите, да не говорят лошо за булката. При затка̀ване се казва: „Тропнѐте нѝщельчи, като на мла̀да невеста ду̀мите по село̀то.“

Различия:

Основна разлика се наблюдава при обредните лица. Кумовете като институция липсват при мюсюлманските сватби. Липсва и старият сват — старосватът, макар че неговата роля се изпълнява от чичото или вуйчото на младоженеца. През последните 10—15 години в сватбените ритуали отново са включени кумовете, но те изпълняват повече свидетелска роля при сключването на граждански брак.

Коренни различия има при сватбената трапеза. При мюсюлманите се забелязва силно влияние на ориенталската кухня. Ястията са много мазни, с обилни запръжки и подправки. Десертите се приготвят с много захар и орехи. Липсва алкохол на празничната трапеза, понеже islямът като религия забра-

нява употребата му. Вместо ракия се пиел шербет. Това не може да се каже обаче за сегашните сватби, където се разлива вино и ракия в неограничени количества. В миналото, макар и рядко, при мюсюлманите се среща многоженството. Имало е случаи, когато жената не може да роди, или пък ражда само женска челяд и съпругът ѝ се жени повторно, като първата му съпруга е длъжна да посрещне новата. Двете се принудени да съжителстват, да работят и да отглеждат децата заедно.